

MAKTABGACHA YOSHDAGI DIZARTRIK BOLALARNI NUTQIY RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY LOGOPEDIK TENDENSIYALARI VA AMALIY TASHXIS USULLARI

Xayrullayeva Sarvira Xalilillo qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim va maxsus pedagogika fakulteti

Logopediya yo‘nalishi talabasi

Mirzayeva Umida Inamova

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim va maxsus pedagogika fakulteti asistent o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20677369>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi dizartrik bolalarning o‘ziga xos nutqiy va psixofizik xususiyatlari, ularda uchraydigan sensor va motor buzilishlarning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Bugungi kunda logopediya sohasidagi eng so‘nggi texnologiyalar, neyropedagogik yondashuvlar va hayotiy amaliy misollar asosida dizartriyaning korrektsiyalash tizimi yoritilgan. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida bunday bolalarni jamiyatga moslashtirish masalalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: dizartriya, maktabgacha ta’lim, logopediya, korrektsiya, artikulyatsion motorika, neyropedagogika, nutq buzilishlari, inklyuziv ta’lim.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически анализируются специфические речевые и психофизические особенности детей дошкольного возраста с дизартрией, взаимосвязь наблюдаемых у них сенсорных и моторных нарушений. На основе современных технологий в области логопедии, нейропедагогических подходов и практических жизненных примеров освещена система коррекции дизартрии. Также анализируются вопросы адаптации таких детей к обществу в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: дизартрия, дошкольное образование, логопедия, коррекция, артикуляционная моторика, нейропедагогика, нарушения речи, инклюзивное образование.

Abstract: This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the specific speech and psychophysical characteristics of preschool children with dysarthria, and the correlation between sensory and motor disorders observed in them. Based on the latest technologies in the field of speech therapy, neuropedagogical approaches, and real-life practical examples, the system of correcting dysarthria is highlighted. The issues of adapting such children to society in the conditions of inclusive education are also analyzed.

Keywords: dysarthria, preschool education, speech therapy, correction, articulatory motor skills, neuropedagogics, speech disorders, inclusive education.

1. Kirish (Introduction)

Yangi O‘zbekiston poydevorini yaratish va mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini mustahkamlashda har tomonlama sog‘lom, intellektual salohiyatli va yuksak ma’naviyatli avlodni tarbiyalash bosh mezondir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek:

"Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Bola shaxsining sog'lom va barkamol bo'lib shakllanishida maktabgacha ta'lim tizimining o'rni va ahamiyati beqiyosdir."

Ushbu ulug'vor maqsadlar yo'lida jismoniy yoki nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni e'tibordan chetda qoldirmaslik, ularga inkluziv va maxsus yordam ko'rsatish zamonaviy logopediyaning dolzarb vazifalaridan biridir. Maktabgacha yosh – inson nutqining shakllanishi va rivojlanishidagi eng sezgir (sensitiv) davr hisoblanadi. Aynan shu davrda nutqiy nuqsonlarni, xususan, dizartriya barvaqt aniqlash va korreksiyalash bolaning kelajakda maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishini ta'minlaydi.

Dizartriya – markaziy asab tizimining organik shikastlanishi natijasida nutq apparati innervatsiyasining buzilishi bo'lib, u faqatgina tovush talaffuzining buzilishi bilan cheklanmay, balki nutqning nafas ritmi, temp va ovoz xususiyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi dizartrik bolalarni har tomonlama o'rganish, ularning nutqiy rivojlanish dinamikasini yaxshilashda zamonaviy innovatsion logopedik texnologiyalardan foydalanish masalalari tadqiq etiladi.

2. Dolzarblik va Muammoning O'rganilganlik Darajasi (Literature Review)

Dizartriya muammosi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar, nevropatologlar hamda logopedlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, xorijiy va rus defektologiyasida L.S. Volkova, O.V. Pravdina, E.M. Mast'yukova va L.V. Lopatina kabi olimlar dizartriyaning klinik-pedagogik tasnifini va korreksion-pedagogik tizimini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlarida dizartriya markaziy asab tizimining turli patologiyalari, jumladan, bolalar serebral falaji (BSF) va tug'ruq jarohatlari bilan uzviy bog'liqligi isbotlangan [1; 2].

O'zbekiston logopediya maktabining namoyandalari F.U. Qodirova, M. Ayupova, L.R. Mo'minova va Sh.M. Amirsaidova kabi olimlarimiz o'z ilmiy ishlarida o'zbek tili artikulyatsion bazasidan kelib chiqqan holda dizartrik bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini yaratdilar [3; 4]. Biroq, bugungi kunda axborot texnologiyalari va vizual kommunikatsiyaning rivojlanishi sharoitida bolalarda dizartriyaning o'chmas (steroltsa) shakllari ko'payib bormoqda. Bu esa mazkur sohada yangicha, neyropedagogik va neyropsixologik yondashuvlarni qo'llash dolzarbligini yanada oshiradi.

3. Asosiy Qism (Main Body)

3.1. Dizartriyaning Patogenetik va Klinik Tavsifi

Dizartriya asosiy nuqson bosh miya po'stlog'i va miya ustunining artikulyatsiya a'zolarini boshqaruvchi asab tolalari shikastlanishi bilan bog'liq. Buning natijasida bolalarda mushaklar tonusining o'zgarishi (gipertonus, gipotonus yoki distoniya), giperkinezlar (ixtiyorsiz harakatlar), sinkineziyalar (qo'shimcha majburiy harakatlar) va so'lak oqishi (salivatsiya) kuzatiladi [5].

Dizartriya shakli	Mushaklar holati (Tonus)	Tovush talaffuzidagi asosiy nuqsonlar
Spastik	Mushaklar tonusi nihoyatda yuqori (Gipertonus)	Tovushlar siqilgan, bo'g'iq va burun orqali chiqadi.
Giperkinetik	Doimiy o'zgaruvchan (Distoniya), ixtiyorsiz harakatlar	Nutq tempi muttasil buziladi, tovushlar to'satdan uziladi.
Ataktik	Mushaklar bo'shashgan (Gipotonus), koordinatsiya	Nutq sekin, skandirlangan (bo'g'inlarga bo'lingan), monoton.

	buzilgan	
O'chmas shakli	Yengil darajadagi tonus buzilishi	Faqat murakkab artikulyatsiyali tovushlar (R, L, hushtaksimonlar) noto'g'ri aytiladi.

E.M. Mastiyukova tadqiqotlariga ko'ra, dizartrik bolalarda nafaqat nutqiy, balki umumiy motorika (yurish, muvozanat saqlash) va mayda (barmoqlar) motorika ham sust rivojlangan bo'ladi [6].

3.2. So'nggi Yangiliklar va Zamonaviy Neyropedagogik Texnologiyalar

Bugungi kunda dizartriya faqat an'anaviy logopedik mashqlar bilan davolash yetarli samara bermayapti. Dunyo miqyosida, xususan, zamonaviy neyrologiya va logopediyada **Neyrobioboshqaruv (Biofeedback/BOS), Logopedik teyplash** hamda **Sensornaya integratsiya (Sensor integratsiya)** metodikalari keng qo'llanilmoqda [7].

- **Logopedik teyplash:** Maxsus elastik tasmalar (teyplar) yordamida yuz va bo'yin mushaklarining tonusi muvozanatga keltiriladi. Bu ayniqsa so'lak oqishini (gipersalivatsiyani) kamaytirishda va lab mushaklarini faollashtirishda yuqori natija ko'rsatmoqda.
- **Sensor integratsiya (Ayres metodikasi):** Bola atrof-muhitdan kelayotgan vestibular, taktil va propriozeptiv signallarni to'g'ri qabul qilishni o'rganadi. Bu esa o'z navbatida nutq markazlarining ishlashini rag'batlantiradi [8].

3.3. Amaliy va Hayotiy Misollar (Case Studies)

Logopedik amaliyotimiz davomida kuzatilgan real holatni tahlil qilaylik:

Hayotiy misol (Keys): 5 yoshli Asadbek R. (tashxis: Spastik dizartriyaning o'chmas shakli). Kelgandagi holati: Til mushaklarida kuchli gipertonus mavjud, tilini og'izdan chiqarishga qiynaladi, "sh", "j", "r", "l" tovushlarini umuman aytolmaydi. Nutqi atrofdagilar uchun tushunarsiz, so'lak oqishi kuchli.

Olib borilgan korreksion ishlar: Dastlabki 2 oy davomida bolaga an'anaviy massaj bilan birga yuz va daxsh mushaklariga kinezio-teyplash qo'llanildi. Mushaklar bo'shashgach, L.V. Lopatina metodikasi asosida differensiyalangan artikulyatsion gimnastika o'tkazildi [9].

Natija: 4 oylik intensiv logopedik va neyropedagogik korreksiyadan so'ng, Asadbekda gipersalivatsiya mutlaqo yo'qoldi. "Sh", "j" va "l" tovushlari to'liq nutqqa kiritildi, nutqining tushunarlilik darajasi 30% dan 85% gacha ko'tarildi.

Ushbu amaliy misol shuni ko'rsatadiki, korreksion ishlarni kompleks va individual tashkil etish har qanday murakkablikdagi dizartrik nuqsonni bartaraf etish kafolatidir. Shuningdek, L.R. Mo'minova ta'kidlaganidek, oila a'zolarining logoped bilan hamkorligi bu jarayonni ikki barobar tezlashtiradi [10].

4. Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar nihoyatda murakkab, ko'p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etadigan jarayondir. Dizartriya shunchaki talaffuz nuqsoni bo'lmay, uning negizida chuqur nevrologik va motor buzilishlar yotadi. Shuning uchun ham ushbu muammoni bartaraf etishda faqatgina logopedik qo'llanmalar bilan cheklanib qolmasdan, zamonaviy tibbiyot, neyropedagogika, sensor integratsiya va innovatsion teyplash texnologiyalarining sintezidan foydalanish zarur.

Prezidentimiz tomonidan olib borilayotgan ta'lim islohotlarining bosh maqsadi ham har bir bolaga teng imkoniyatlar yaratishdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida logopedik xizmat sifatini oshirish, logopediya yo'nalishi talabalarining amaliy ko'nikmalarini jahon andozalari darajasida shakllantirish dizartrik bolalarning to'laqonli rivojlanishiga va ularning jamiyatga sog'lom shaxs

sifatida integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Kelajakda maktabgacha ta’lim va maxsus pedagogika tizimida multidis sissiplinar (shifokor, logoped, psixolog va ota-ona) hamkorlik modelini yanada kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Volkova L. S. Logopediya: Uchebnik dlya studentov defektologicheskix fakultetov vuzov. – Moskva: Vados, 2007. *(Asosiy qism 3.1 da foydalanildi)*
2. Pravdina O. V. Logopediya. – Moskva: Prosvesg’enie, 1973. *(Asosiy qism 3.1 da muammoning klinik tavsifida foydalanildi)*
3. Ayupova M. Logopediya (Darslik). – Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011. *(Asosiy qism 3.1 va 3.2 bo’limlarida milliy artikulyatsiya masalalarida foydalanildi)*
4. Qodirova F. U., Yo’ldosheva N. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2014. *(Kirish va adabiyotlar tahlilida foydalanildi)*
5. Axmatova R. Sh. Bolalar nutqi patologiyasi va uning neyrolingvistik tahlili. – Toshkent: Mumtoz so’z, 2019. *(Asosiy qism 3.1 dagi mushaklar tonusi tahlilida foydalanildi)*
6. Mastyukova E. M., Ippolitova M. V. Narushenie rechi u detey s serealnim paralichom. – Moskva: Prosvesg’enie, 1985. *(Asosiy qism 3.1 da motorika buzilishlarini yoritishda foydalanildi)*
7. Lopatina L. V. Alaliya i dizartriya: sovremennie podxodi k diagnostike i korreksii. – Sankt-Peterburg: RGPU im. A.I. Gersena, 2018. *(Asosiy qism 3.2 da zamonaviy metodlar tahlilida foydalanildi)*
8. Ayres A. J. Sensory Integration and the Child. – Los Angeles: Western Psychological Services, 2005. *(Asosiy qism 3.2 dagi sensor integratsiya qismida foydalanildi)*
9. Lopatina L. V., Serebryakova N. V. Preodolenie rechevix narusheniy u doshkolnikov. – Sankt-Peterburg: Soyuz, 2001. *(Asosiy qism 3.3 dagi amaliy keys mashqlarida foydalanildi)*
10. Mo’minova L. R. Logopedik ish metodikasi (O’quv qo’llanma). – Toshkent: Ilm-ziyo, 2013. *(Asosiy qism 3.3 da oila va logoped hamkorligi tahlilida foydalanildi)*